

Könyvkonzerválás és restaurálás a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában

Nagy mecénások alapítványai, a magyar műveltséget megbecsülő kisemberek adományai és lelkiismeretes könyvtárosok áldozatos munkája következtében a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára ma az országnak régi könyvekben egyik leggazdagabb gyűjteménye. 1100 ősnymtatvány, több mint 5000 régi magyar könyv és hungaricum, sokezer egyéb régi könyv gyűlt össze a könyvtár közel másfélszázados élete folyamán. TELEKI József, SÁNDOR István, TOLDY Ferenc, CZUCZOR Gergely, MADÁCH Imre, HELLEBRANT Árpád, KATONA Lajos, VIGYÁZÓ Ferenc és annyi más név mind egy-egy jelentős állomást vagy fontos epizódot jelöl azon az úton, amelyen az Akadémiai Könyvtár mind szebb, gazdagabb és jobban föltárt régi könyvállomány birtokába jutott.

Sajnos azonban a gyarapodással és katalogizálással nem tartott lépést a *könyvek védelme*. A könyvek, amelyek több évszázad viszontagságai után a legmegfelelőbb helyre, nagy közgyűjteménybe kerültek, nem kapták meg a szükséges konzerválást. A kötetlenség, rongált kötés, penész, állati kártevők, háborús károk következtében veszélybe került könyvek védelmére a legutolsó évekig nagyon kevés történt. Még a TELEKIEK adományából egy évszázada idekerült ősnymtatványok és XVI. század elejei könyvek is olykor siralmasan rossz állapotban voltak. Széteső kötetek, fölhasadozott bőrborítással, felibe tört fatáblákkal, minden kötés nélkül szakadozó könyvek, esetleg valamiféle rossz keménypapír darabok, elhasznált naptárhátak közé spárgával összekötözve sorakoztak egymás mellett az állványokon. Ha pedig új kötést kaptak, vagy a régi kötés javításra került, a gyöngye félvásznon vagy izléstelen tarka félbőr-kötések, a kötésen belül össze-vissza ragasztott lapok, a glosszákra tekintettel nem levő körülvágás, a mindenféle bőr és viaszkosvásznon darabokkal végrehajtott kiegészítések semmivel sem járultak hozzá ahhoz, hogy javítsák a meglehetősen vígasztalan képet. Kivételek csak a RÁTH-gyűjtemény bibliofil kötéseit és a VIGYÁZÓ-féle könyvek többnyire jó állapotban levő darabjai voltak.

Ez a szomorú kép nem valami különleges akadémiai jelenség volt. A többi magyarországi régi könyvgyűjtemény sem dicsekedhetett sokkal jobb sorssal. Könyvtáraink, amelyek sok vonatkozásban mindig együtt haladtak a világ általános könyvtári fejlődésével, a könyvkonzerválás és restaurálás vonalán sajnálatos módon elszakadtak a külföldi fejlődéstől.

Európában hosszú múltja van annak a törekvésnek, amellyel bibliofil könyvgyűjtők és nagy könyvtárak rongált kódexeket és régi könyveket próbáltak megmenteni, pusztulásukat megállítani és fönmaradásukat további

századok számára biztosítani.¹ Ezek a törekvések azonban ritkán terjedtek túl a kézművesipar fokán álló egyéni próbálkozásokon mindaddig, amíg a nagyhirű római könyvtáros, EHRLE a XIX. század végén el nem kezdte a rendszeres tudományos, kísérletező munkát. Az ő kezdeményezésére ült össze 1898-ban a svájci Sankt-Gallenben a könyvtárosok és levéltárosok konferenciája (*Conférence internationale pour la conservation et la restauration des anciens manuscrits*), hogy véleményt mondjon EHRLE eddigi eredményeiről, s általánosan elfogadott alapelveket tűzzön ki, illetőleg hogy nemzetközi mozgalmat szervezzen a régi írásos emlékek megmentése érdekében.

Az 1898. év tehát a tudományos alapokon folytatott könyv- és kézirat-konzerválás és restaurálás születési éve. A konferencián tizenkét ország tizenhét kiküldöttje vett részt Th. MOMMSEN elnökletével. Azóta több mint egy fél évszázad telt el. A könyvtárak és levéltárak világszerte konzerváló műhelyeket rendeztek be, sőt Olaszországban 1938-ban Alfonso GALLO vezetésével hatalmas könyvpatológiai intézet alakult, az *Istituto di Patologia del Libro*. A szakirodalom új és új kísérletekről és eredményekről számolt be, viták folytak különböző módszerekről.

Az indulás Magyarországon is biztató volt. A sankt-galleni konferencián nem kisebb ember képviselte Magyarországot, mint FEJÉRPATAKY László, a Múzeumi Könyvtár igazgatója, a *Magyar Könyvszemle* pedig két alapos beszámolóban ismertette EHRLE eredményeit és a konferencia tárgyalásait, határozatait.² A biztató kezdetnek azonban semmiféle folytatása nem lett. Bibliofil gyűjtőink továbbra is követték a régi módszert: szép kötéseket akartak, tehát a régi rongcsok eldobásával anyagban és technikában egyaránt elsőrangú új kötéseket készítetttek régi könyveik számára, könyvtárosaink pedig eszentül is vagy hagyták segítség nélkül továbbromlani a jobb sorsra érdemes könyveket, rongált kötésükkel, szakadt lapjaikkal, vagy pedig többekévéb éb egyes könyvkötők, esetleg ügyetlen kontárok kezére bízták. A magyar szakirodalomban évtizedeken át még híradás is alig bukkant föl, ami ezen a téren külföldi eredményeket közölt, vagy csak egyáltalán a kérdés fontosságát megpendítette volna.³ Pedig a könyvtárainkban, levéltárainkban őrzött könyvek, iratok nemcsak nemzetünk múltjának pótolhatatlan kincsei-forrásai, hanem sorsuk gyakran a külföldi tudományra nézve sem közömbös. Mégsem rendezett be könyv- vagy iratkonzerváló műhelyt egyetlen magyar könyvtár sem, nem kezdtek hozzá önálló kísérletezésekhez, külföldi tapasztalatok elsajátításához, szakértő konzervátorok képzéséhez.

Az első komoly kezdeményezésre csak 40 évvel a sankt-galleni konferencia után került sor Magyarországon. Mint a magyar könyvtárügy modernizálása terén annyi másban, ezen a téren is a *Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának* akkori főigazgatója, FITZ József tette meg az első lépést. Könyvtáraink akkori szűkös anyagi helyzetében, a kormányzatnak a könyvtárak iránti csekély megértése idején természetesen a Széchényi

¹ Részletesen beszámol ezekről a törekvésekről: GALLO, Alfonso: *Patologia e terapia del libro*. Roma 1951.

² ERDÉLYI Pál: *Régi kéziratok tatarozása*. Magy. Könyvszle. 1898. 113—123. l. FEJÉRPATAKY László: *A sankt-galleni konferencia*. Uo. 321—343. l.

³ *Régi kéziratok megóvása*. Magy. Könyvszle. 1899. 321—328. l. a zapon használatáról számolt be. — *A régi kéziratok megóvása*. Magy. Könyvszle. 1900. 223—224. l. EHRLE egy cikkének az ismertetése. — NYIREŐ István: *Elsárgult régi nyomtatványok fehéritése*. Magy. Könyvszle. 1925. 200—201. l.

Könyvtárban sem lehetett szó korszerű műhely berendezéséről, de gondoskodás történt arról, hogy a könyvkötészet vezetője, SASVÁRI Dezső megfelelő hazai és külföldi tanulmányok után, ha minimális mértékben is és kellő fölszerelés nélkül, de hozzáfoghasson a Széchényi Könyvtár beteg kódexeinek és régi könyveinek gyógyításához. SASVÁRI szép munkája természetesen mennyiségben keveset jelentett az elvégzésre váró föladatok tengeréhez képest, mégis olyan alap volt, amire építeni lehetett. Az elmúlt másfél évtized alatt sok jó munka készült itt, de sem konzerváló-restauráló laboratórium és műhely nem létesült, sem új szakemberek rendszeres képzése nem folyt; olyan nagyobb anyagi áldozatra sem került sor, amely jelentékenyebb méretű, szervezett munkát tett volna lehetővé.⁴

Ilyen nagyobb méretű munkára először a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában* került sor. Itt először 1951-ben, BERLÁSZ Jenő irányításával indult meg a *Kézirattár és Régi Magyar Gyűjtemény* elhanyagolt, sokszor már pusztulással fenyegető anyagának nagyszabású mentőakciója. Az Akadémia illetékes tényezői már az első évben 50 000 forintot bocsátottak rendelkezésre ebből a célból, s néhány év alatt sikerült teljesen megváltoztatni ennek a gyűjteménynek a képét.⁵ Az Akadémiai Könyvtár számára is SASVÁRI dolgozott, mert hiszen könyvtárunknak nemhogy saját konzervátorai és restauráló műhelye, de még könyvkötészete sem volt.

Mikor azután 1954 januárjában a Különgyűjtemények keretén belül önálló csoportként megalakult a *Régi Könyvek Gyűjteménye*, ebben égetően sürgős feladatként jelentkezett a régi könyvek, elsősorban az aggasztóan rossz állapotban levő ősnymtatványok további pusztulásának megakadályozása. Ezért a kézirattár vezetője már ebben az évben átengedte a régi könyvek céljaira a kézirattári kötetésekre szánt összeg egy részét, nyilvánvaló volt azonban, hogy ilyen nagyszabású föladatot a rendes költségvetési kereten belül nem lehet megoldani, mert akkor beláthatatlan időre toldódott volna ki az eredmény, közben pedig tovább pusztul az állomány. A helyzet nagyarányú és sürgős beavatkozást tett szükségessé. Az Akadémia vezetősége tehát, — miután a könyvtár igazgatója megfelelően dokumentált anyag bemutatásával föltárta a helyzetet, — az 1955. évre engedélyezte, hogy a könyvtár a költségvetés más oldalán végrehajtott megtakarításból 50 000 forintot erre a fontos föladatra használjon föl. A következő évben 50 000 forint póthitelt kaptunk a munkák folytatására, 1957-ben pedig 11 900 forint rendes keretet és 20 000 forint póthitelt fordíthattunk régi könyvek konzerválására. Kisebb mértékben megindultak ebben az évben a Keleti Könyvtár hasonló munkálatai is.

A feladatokhoz képest számba kellett venni a lehetőségeket is. Az eddigi magyarországi viszonyokhoz képest az 1955-ben engedélyezett 50 000 forint hatalmas összeg volt, de arról szó sem lehetett, hogy kutató-laboratóriumot, restauráló-műhelyt rendezzünk be, költséges gépeket, eszközöket szerezzünk be, állandó szakembereket alkalmazzunk, hiszen akkor a rendelkezésre álló

⁴ SASVÁRI munkájának tapasztalatairól több cikkben számolt be a *Magyar Könyvszemlében*: *Kódexek és régi könyvek restaurálása az Országos Széchényi Könyvtárban*. 1941. 180—182. l. — *Régi papírosok és kötések restaurálása*. 1941. 395—397. l. — *Porladásnak induló kéziratok és könyvlapok restaurálása az Orsz. Széchényi Könyvtárban*. 1942. 426—428. l. — *Régi bőrkötésű könyvek restaurálása*. 1943. 435—437. l.

⁵ A részletes adatokat erről l.: BERLÁSZ Jenő: *Az Akadémiai Könyvtár kézirat-tárának átalakulása*. Megy. Könyvszle. 1957. 228—246. l.

összeg még az alapfeltételek megteremtésének is csak egy kis részére lett volna elegendő. Beruházásokra tehát nem költhettünk, hanem igyekeztünk minden fillért a legsürgősebb föladatok elvégzésére fordítani. De saját műhely fölállítására már csak azért sem gondolhattunk, mert megfelelő, képzett szakembereket nem kaphattunk volna. Akik Magyarországon könyvrestaurálással már foglalkoztak, vagy iparművészi fokon könyvkötői tudással és gyakorlattal rendelkeztek, azok nem hagyták volna el addigi munkakörüket egy kezdő könyvtári műhely kedvéért, új emberek betanításához pedig évek hosszú sora lett volna szükséges, hiszen a könyvrestaurálás alapvető követelményei közé tartozik a könyvkötés technikájának fölényesen biztos tudása és gyakorlata. Megindul munkánkat tehát csak külső emberekre alapozhattuk.

Ennek a munkának a megindítása azonban nem volt egyszerű. A feladat rendkívüli sürgősségét láttuk, a segítőkészség az illetékes tényezőkben megvolt, de hogy pontosan mit és hogyan kell tenni, arra vonatkozólag meglehetősen tájékozatlanság uralkodott. Magyarországon az ismertetett előzmények után a könyvkonzerválás és -restaurálás elveit és módszereit illetőleg nem voltak kialakult és általánosan elfogadott elvek és módszerek. Nem voltak ismeretesek a külföldön újabban alkalmazott anyagok és eljárások, a férgék és penész elleni védekezésre használt szerekek a könyvekben való használhatósága stb. Először tehát sürgősen be kellett szerezni és át tanulmányozni az idevágó külföldi szakirodalmat; meg kellett találni a munka elvégzésére alkalmas munkatársakat, az ő munkájuknak minden mozzanatát figyelemmel kísérni és megvitatni; az alkalmazott vagy javasolt anyagokat és módszereket megfelelő szakemberektől, biológusoktól, vegyész- és papírmérnököktől szerzett információkkal összhangba hozni és így tovább. S mindezt menetközben, de úgy, hogy a rendkívül értékes könyvanyagban már az első, kísérletező lépések se tegyenek kárt: *semmiféle, még oly tetszetős próbálkozással se veszélyeztessük az őrizetünkre bízott régi könyvek biztonságát.*

Így alakítottuk ki azokat az alapelveket, amelyeket könyvmentő munkánk számára kitűztünk, és egyeztünk meg azokban a módszerekben, amelyeket az adott lehetőségek között alkalmasaknak tartottunk. Legfőbb elvünk az volt, hogy *a cél: megmenteni és megvédeni a könyveket*, úgy is mint szellemi kincseket, tehát a bennük rejlő szövegeket, úgy is mint muzeális értékeket, tárgyi-forrásokat. Tehát *csak tudományos célok vezethetnek, nem pedig bibliofil szempontok.* Nem foglalkozhatunk tehát, — bármennyire vonzó feladat lenne is, — megsárgult, vízfoltos papírok kifehérítésével, elpusztult kötérszerek díszítményeinek pótlásával, hiszen egy-egy, kötéshez használt nyomódúc elkészítése többbe került volna, mint egy egész kötet konzerválása. Nem akarhatjuk ilyen rendkívül költséges kozmetikázással eltüntetni a természetes öregedés jeleit és az idők viszontagságai okozta sebek nyomait. *A mi feladatunk: újabb évszázadok számára megőrizni mindazt, ami előző korokból ránkmaradt; a legkisebb töredékeket is, és megakadályozni a további pusztulást. Bibliofília a szószerinti „könyvszereteten” kívül csak annyiban vezetett bennünket, hogy vigyáztunk arra: az alkalmazott megoldások ne legyenek kirívóak, izléstelenek, egy-egy gyűjtemény-részleg hangulatát megzavarók, hanem méltóak legyenek azokhoz az értékeihez, amelyeket meg akarunk menteni. Röviden: nem annyira restaurálásról, mint inkább konzerválásról lehet csak szó.⁶*

⁶ A munka feltételeinek biztosítása HARASZTHY Gyulának, az Akadémiai Könyvtár igazgatójának az érdeme, aki a munkálatokat is állandóan figyelemmel kísérte. A

Védekezés az állati kártevőkkel szemben

A konzerválás első problémája — a megfelelő elhelyezés biztosítása után — az élő, tehát az állati és növényi (penész) kártevőkkel szemben való védekezés. Mind a kétféle ellenség katasztrófát okozhat a könyvgyűjteményben. Az állati kártevők közül aránylag kevés bajt okozott nálunk az *egérveszedelem*, ami az épület átépítési munkálatai során összegyűlt törmelék-halmok miatt jelentkezett. Egyetlen, szakértő vállalkozó útján elvégzett akció (mérgezett eleség fölszórása) elpusztította a Kézirattárba és Régi Könyvgyűjteménybe beszivárgott veszedelmes jászágokat.

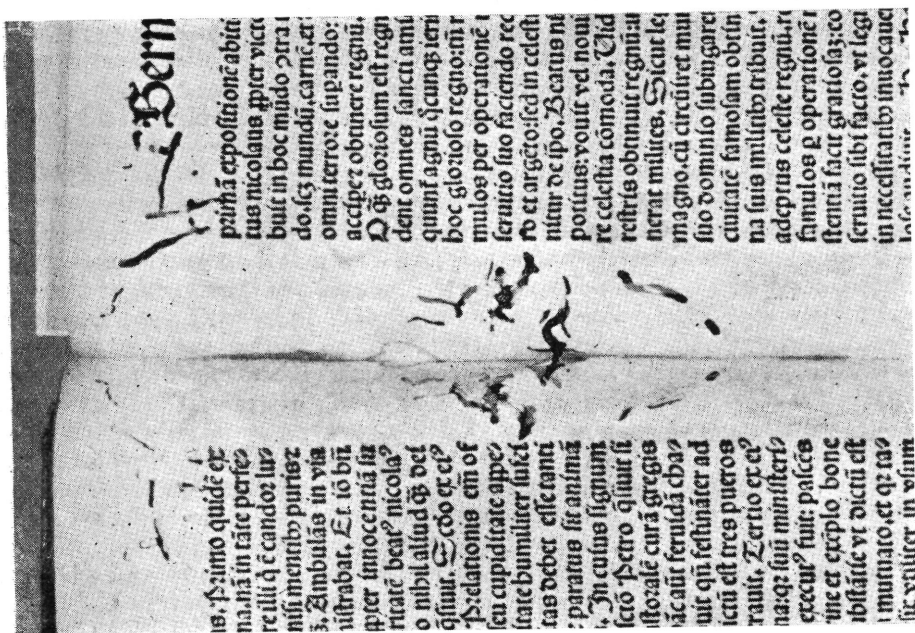
Alattomosabb, mert titkosabban, nehezebben észrevehető módon romboló ellensége minden régi könyvnek a *rovarok* sokféle fajtája. Tudjuk, hogy egyes országokban a könyvtárak számára valóságos elemi csapás az anobiumok⁷ és más, százezerszám szaporodó férgek, főleg pedig a természetes fölbukkanása.⁷

Felületes vizsgálat számára, könyvromboló rovarok szempontjából, a mi ősnymtatvány-gyűjteményünknek is kétségbeejtő képe volt: a régi fatáblák, de a könyvek belseje is ezernyi apró lyukacszkával átluggatva, levált kötészrészek alól a rágott járatok labirintusa bukkan elő, olykor az egész tábla nem más, mint törékeny, porladó váz.

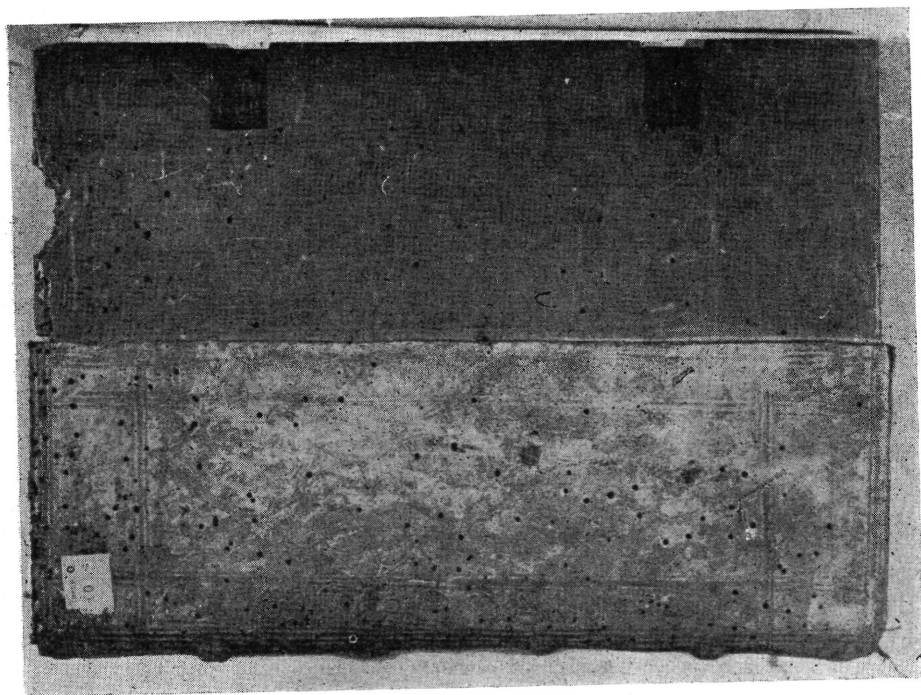
Szerencsére alaposabb vizsgálatnál majdnem minden esetben kiderült, hogy rég befejezett folyamatokról van szó. Talán még századokkal ezelőtt élt és pusztított bennük az anobium lárvája vagy kifejlett példánya, először megtámadva erős rágószervével a kötés ragasztóanyagát, azután a bőrt, a fatáblát, végül a papírt. Akkor folyt ez a pusztítás, amikor még ezek a könyvek, ki tudja, milyen elhanyagolt, sötét helyiségben voltak, és talán évtizedekig sem nyúlt hozzájuk senki, nem érte őket friss levegő, világosság. Az egész idáig folytatott könyvmentő akció során csak egyetlen egy akadémiai ő-

munka tudományos előkészítésében részt vettek, majd tanácsaikkal és szakszerű ötleteikkel támogattak: BERLÁSZ Jenő, SZENTGYÖRGYI Mária, HAJNAL Gáspár és SÁFRÁN Györgyi, az Akadémiai Könyvtár munkatársai. A külső szakértők és munkatársak közül köszönettel kell megemlékezni a következők segítségéről: BÁNHÉGYI József, a budapesti egyetem mikrobiológiai tanszékének professzora, BORRÉLY László könyvrestaurátor, DÓZSA Dezső, a Közegészségügyi és Járványügyi Állomás főmérnöke, FABRO József, a Képző- és Iparművészeti Gimnázium tanára, FITZ József, az Orsz. Széchényi Könyvtár volt főigazgatója, HASZNOSNÉ SZÖLLŐS Ilona, az Országos Levéltár konzerválóműhelyének vezetője, JÁSZAY Magda, az Istituto Italiano di Cultura per l'Ungheria könyvtárosa, KISS Béla okl. vegyészmérnök, B. KOROKNAY Éva, az Iparművészeti Múzeum osztályvezetője, KULACS Alisz, az Orsz. Levéltár restaurátora, LÁSZLÓ György üzemi könyvtáros, MAGYARI László, az Orsz. Levéltár pecsétrestaurátora, MAGYARI Lászlóné, az Orsz. Széchényi Könyvtár restaurátora, MONOSTORI Kálmán iparművész, NÉMETH Jenő, a Képző- és Iparművészeti Gimnázium tanára, OROSZ Gábor, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, PÁRDÁNYI Dóra könyvtári segéderő, SASVÁRI Dezső, az Országos Széchényi Könyvtár könyvkötészetének vezetője, SIKÓ Éva iparművész, SLACHTA Erzsébet, az Orsz. Széchényi Könyvtár könyvtártudományi gyűjteményének könyvtárosa, SZABÓ-FROHREICH Antal, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, néhai SZENTKÚTY Pál, a Magyar Bibliofil Társaság volt titkára, VÖRÖS Gyula, a budapesti Egyetemi Könyvtár könyvkötészetének vezetője, VARGHA Endre, az Országos Levéltár h. főigazgatója, VERA RADOSLAVLJEVIĆ, a jugoszláv levéltárak restaurátora.

⁷ Sokat foglalkozik ezekkel a kérdésekkel a római Gallo Intézet folyóirata, a *Bolletino dell'Istituto di Patologia del Libro*.

2. A rovarok a könyv belsejét is megtámadják

1. Az anobiiumok elpusztítják a könyv kötését

nyomtatványban találtunk anobiumlárvát.⁸ Nyilvánvaló, hogy a magyarországi éghajlat általában elég kedvező a könyvek egészsége szempontjából. A nyugati országok nyirkos éghajlata, Dél-Európa párás melege sokkal rosszabb ebben a tekintetben. A nagyarányú rongálás nyomait viselő TELEKI- és VIGYÁZÓ-féle ősnymtatványok majdnem mind külföldi antikváriusok útján Olaszországból, Németországból hozzánk került darabok.

Természetesen a sötét helyen tárolás, levegőtlenység, évtizedes mozdulatlanság következtében magyar könyvtárakban és könyvraktárakban is fölbukkanhatnak és veszedelmesen elszaporodhatnak ezek a kellemetlen jövények. Gyakori szellőztetés, világosság, rendszeres tisztogatás, mozgatás, lapozás elejét veszi a veszedelemnek, mert pontosan ezeket nem szeretik a könyvpusztító rovarok. Valóban igaz az a tétel, hogy a megfelelő, kíméletes használat hozzátartozik a könyv egészségéhez. De az is nagyon fontos lenne, hogy egy könyvtár megfelelő fertőtlenítés nélkül sohasem engedjen be raktári állományába ismeretlen helyről származó vagy gondozatlanul tárolt könyveket,

Magyarországi viszonyok közt tehát — tapasztalatunk szerint — normális raktári viszonyok esetén aránylag csekély az állati kártevők okozta veszedelem. Ha azonban eleven kártevőre vagy nyomaira bukkanunk, de akkor is, ha bizonytalan eredetű könyvek besorolásáról van szó, radikális eljárásra van szükség. Igazán megbízható védőeszköz ebben a tekintetben csak egy van: a gáz. Alkohol-injekciók megölik az eleven rovarot és lárvát, ha a járatokon keresztül valóban sikerül minden helyre eljuttatnunk, de nem pusztítják el a petéket. A lyukacsáknak rovarirtó porral (DDT, Gesarol, Matador) való betömése bizonyos fokú védelmet ad, de ezek a szerek csak közvetlen érintkezés esetén ölnek, a táblák belsejében, kötések alatt, a könyv hátán rágszáló férgeket nem pusztítják el, s így azok bárhol egy újabb furaton keresztül továbbjuthatnak a következő kötetekbe vagy az állványzat fapalcaiba. A gáz ellenben mindenhová behatol.

Könyvtárunkban eddig egyetlen nagy gázosítást hajtottunk végre, 1957 februárjában. Az említett anobiumos ősnymtatvány és még 14 más gyanús ősnymtatvány⁹ mellett több mint 500 olyan régi könyvet helyeztünk gázba, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár Könyvelosztójától kaptunk, így tehát a legkülönbözőbb és ismeretlenül kezelt helyekről származott. Alapos megfontolás és szakemberekkel való érintkezés után a gázosítást a könyvtár egyik kisebb helyiségében cartox-gázzal (20% etilénoxid és 80% széndioxid keveréke) végeztük el. A műveletet, természetesen a könyveknek megfelelő föllazításban való elhelyezése után, gázosító vállalat végezte, mert az etilén-gáz emberre is életveszélyes. A könyvekre nézve azonban ez a gáz teljesen ártalmatlan, míg a cián bizonyos körülmények közt megtámadja a kötések és az iniciálék aranyozását.¹⁰

⁸ Meghatározását a Természettudományi Múzeum Állattárában végezték el. — Ezenkívül még egy eleven rovarlárva fordult elő könyvtárunk Keleti Könyvtárában, ahol egy antikváriumból vásárolt könyvben bukkant elő egy dermestida-(szúcsbogár-)lárva. Ennek meghatározást ENDRÓDI Sebőnek köszönjük.

⁹ Ha a könyv táblájából kocogtatásra fapor hullik, megvan a gyanú rá, hogy élő lárva van benne. Ha azonban a tábla és előzők közt kocogtatás nélkül is találunk már ilyen finom fűrészporszerű törmelékot, az már biztos jele a kártevő működésének.

¹⁰ Csak a keverés arányában tér el a cartox gáztól a lényegében ugyanolyan hatású T-gáz (10% etilénoxid és 90% széndioxid). Szóba jött a triklóracetonitril is, amellyel gázzekrényben több alkalommal fertőtlenítettünk féreggyanús régi könyveket, de a nagy gázosítás alkalmával kibíráhatatlan ingerlőhatása miatt lemondtunk ennek a

Ilyen nagyobb tételben a gázosítás rendkívül olcsó, a könyvek fertőtlenítése darabonként kb. egy forintba került a könyvtárnak, ami a könyvek értékéhez viszonyítva elenyésző. Természetesen a kívánatos megoldás a jövőben az lenne, ha be tudnánk szerezni egy kisebb gázosítószekrényt. Ebben minden beszerzett régi könyvet az állományba való besorolás előtt fertőtleníteni tudnánk.

Védekezés a penész és a nedvesség okozta egyéb károk ellen

A károkozó állatok után a könyvek második számú közellensége egy növényi mikroorganizmus, a *penész*; fekete, vörös vagy zöld alakjában a *Penicillium*, *Fusarium* stb. számtalan változatában egyaránt.¹¹ Csakhogy míg a rovarok elsősorban a bőrkötéseket támadják meg és csak másodsorban a könyvek belsejét, a penész esetében fordított a sorrend. Gyakoribb és nagyobb veszedelem a penész a papír, mint a kötés számára. Tudnunk kell azt, hogy penész-spórák mindig jelen vannak a levegőben és így a könyvek lapjain is, láthatatlanul. Veszedelmet azonban csak bizonyos, virulenciájukra nézve kedvező, a könyvekre kedvezőtlen körülmények közt hoznak. Legnagyobb ellensége a penésznek a szárazság, világosság, levegő, tehát kb. ugyanazok, mint amik az állati kártevőket riasztják el.

Normális raktározási viszonyok közt a könyvtárban penész nem fordulhat elő. Mindig fölbukkannak azonban a penészfoltok, a kifejlődött penész jelei, ha a könyvek nedves, sötét, szellőzetlen helyiségbe kerülnek, főleg pedig ha víz éri őket (háborús épületkárok, csőrepedés stb. esetén). Ilyenkor rögtön kiderül, hogy a könyvek minden alkotórésze: a papír rostjai és enyvezőanyaga, a kötéshez használt bőr, vászon, a különféle ragasztók mind elsőrangú táptalajok a penész számára. Ha a levegő relatív páratartalma a megengedett fok fölé emelkedik, vagy közvetlenül víz éri a köteteket, olyan esetben nemcsak a régi, inaktív állapotban levő penészmaradványok indulnak terjeszkedésnek, hanem a korábban teljesen fertőzésmentesnek látszó lapokon és kötéseken is rendkívüli gyorsasággal burjánzanak el a penészfoltok.

Azonnali beavatkozás a legfontosabb ilyenkor: megszüntetni a nedvességet előidéző okot, a könyveket kiszárítani és a penész számára kedvezőtlen körülményeket teremteni. Léghuzat, meleg levegő ventilálása, a kötetek föllazított elhelyezése, lapozása, esetleg enyhe központi fűtés még teljesen megakadályozhatja a penész kifejlődését. De ha már meg is jelentek a lapokon vagy a kötésen a penészfoltok, akkor is a rögtöni mechanikus eltávolítás és utókezelés és a fönt leírt szárító eljárás minden nyomot véglegesen eltüntet; de csak akkor, ha a beavatkozás idejében történt, és a fertőzés nem terjedt

használatáról. A célnak legjobban megfelelő, mert emberre nézve teljesen veszélytelen és mégis tökéletesen hatásos gáz az akrilnitril (ventox) lett volna, ehhez azonban, mivel külföldi készítmény, nem sikerült hozzájutnunk. (A rovarok elleni védekezésre és az egyes gázokra vonatkozó felvilágosításokat főleg Kiss Béla vegyészmérnöknek köszönjük.)

¹¹ A penészre vonatkozólag értékes felvilágosításokat és szakirodalmat kaptunk BÁNHEGYI József professzortól. (CZERWINSKA, E.—KOWALIK, R.: *A régi papírt pusztító Penicillium-fajták*. Fordítás az Acta Microbiologica Polonica 1956. évfolyamából. — KOWALIK, R.—SADRUSKA, I.: *A levéltári raktárhelyiségek levegőjében előforduló papír-, bőr- és viaszpecsétpusztító mikroflóra*. Uo. — KOWALIK — SADRUSKA: *A bőrkönyvkötéseket pusztító mikroorganizmusok*. Uo.)

még túl a papír felületén. Csak egy kis idővesztés is elég ahhoz, hogy a penész behatoljon a papír felületéről az anyag belsejébe, ezzel megkezdődik a papír nehezen vagy sehogy el nem távolítható színeződése és lassú szétmállása. Fekete, barnás, a szedésfestéken látható fehér, rózsaszín, olykor egészen lilás foltok terjednek mindenfelé. Ilyenkor a penésznymok eltűntése gyakorlatilag már reménytelen.¹²

A nedvesség azonban nemcsak azért ellensége a könyvnek, mert előidőzője a penész kifejlődésének, hanem magában is romboló hatást végez. Még akkor is, ha nem mint beázás, hanem a levegő túlságosan nagyfokú relatív páratartalma alakjában jelentkezik. Nemcsak a kötés ragasztóanyagát oldja, a tábla vetemedését okozza, a festett kezdőbetűk színeit áztatja szét, és a kézírás tintáját mossa le, hanem leáztatja a régi rongypapírok szilárd-ságát biztosító felületi enyvezést is. A kioldott enyv a vízfolt szélére húzódik barnás perem alakjában, a védőréteget-vesztett papírrész pedig foszlóssá válik, mint az itatós. Az is megtörténik, hogy nedvesség hatására az egész lap megbarnul, vagy apró rozsdafoltok támadnak rajta (vastartalmú víz fölhasználása a papírgyártáshoz, vasmorzsalék bekerülése a nyersanyagul használt rongy közé, de rozsdafoltokat okoznak gyakran a veretek fölerősítésére használt vasszőgek végei is).

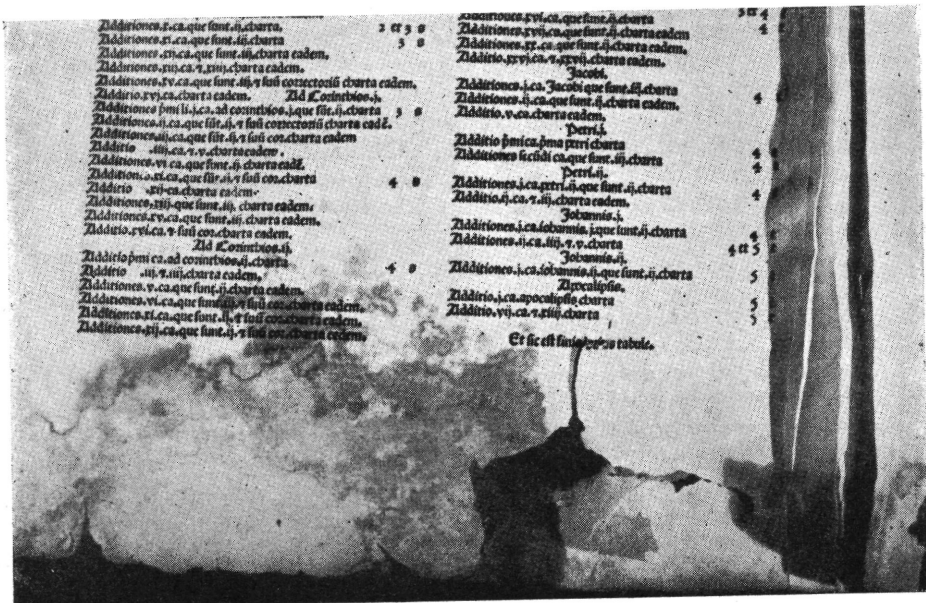
Könyvtárunk többféle formában is szembekerült a nedvesség és penész okozta károk problémájával. A mi régi könyveink is gyakran tele vannak sárga, barna, fekete, rózsaszín foltokkal, régi, inaktív vá vált, elpusztult penésznek a nyomaival, keveredve a kiázott enyv csíkjaival. Ha az ilyen penész már évtizedek óta nem jutott újabb nedvességhez, akkor már elpusztult és veszélytelen, hiszen a penészgombák sem élnek örökké. Ha azonban nem ilyen egészen régi penésszel van dolgunk, akkor mindig számíthatunk rá, hogy rájuk nézve kedvező körülmények közé jutva fölélednek, és újra folytatják romboló hatásukat, mert a penész-spórák nagyon hosszú életűek. Ilyen ősnymotatványok akadtak nálunk a VIGYÁZÓ-féle anyag egy részében, amely az ostrom idején sérült helyiségben nedvességhez jutott, és az akkori körülmények közt lehetetlen volt megfelelő kezelésben részesíteni.

De szembekerültünk az akut penészveszedelemmel is. A Kézirattár egyik fala ui., ahol bekötött kéziratok és nagyalakú ősnymotatványok állnak szekrényekben, érintkezik a szomszédos bérház falával. Ebben a falban pedig csőrepedés folytán két-három héten keresztül nagyarányú vízmennyiség szivárgott befelé, majd átterjedt észrevétlenül a könyvtár tűzfalába is. Néhány napi, előttünk megmagyarázhatatlan és szellőztetéssel el nem tüntethető dohos szag jelentkezése után egyik napról a másikra hirtelen zöld penészfoltok tűntek föl az említett szekrényekben elhelyezett kötetek felületén. A falhoz épített szekrények azonnali lebontása után tárult föl a baj oka. A még penésztől érintetlen könyvek azonnali elkülönítése és szellőztetése megakadályozta, hogy a penész azokon is megtelepedjék. Azokat a könyveket pedig, amelyek már felületi penészfertőzést kaptak, rögtön elszállítottuk olyan helyre, ahol száraz, szellős, világos helyen megkezdődhetett a penész gondos eltávolítása. Így sikerült megakadályozni, hogy a penész a felületről behatoljon a papír belsejébe. **BORBÉLY** László munkatársunk több heti lelkiismeretes munkájával pedig sikerült a foltokat is teljesen eltávolítani. Természetesen még

¹² LYDENBERG, Harry Miller—ARCHER, John: *Über die Pflege und das Ausbessern von Büchern*. Übers. v. Ch. VOIGT. Hamburg 1953. 25—26. l.

Regillum			
a	vacat	esse speciem	ratio dicitur
b	Et cum	neque definitio	manebus sed
c	vine sunt	rum vni	bita reddat
d	nem sui	ne per se	cedunt
e	quedam non	possunt	ne ad aliud
f	ri efficiuntur	gunt in omni	sum est
g	bitus theologice	miu. in omni	se in eodem
h	scilicet Lbo. 2. 2.	tia dei	tionis
i	pendentiam	tentia qua	ma sic
k	num igitur	ca dicitur	bit. omnia
l	caur dicitur	ter dicitur	fit non
m	lectus potest	ber ad inuicem	fura adequata
n	fert a velle	ginem que	tur q licet
o	berit sentiens	tionis. qua	test iudicare
p	bet esse fm	nir filio	beret quod
q	telligentia. plus	gulas. r	la tri relatio
r	diu illud habet	ponitur ens	ra. Ita s
s	fine fm q	dit ratio	batione
t	nati ad fine	re q ipsa	sio partib
u	ratione. sed	turalem	
v	na clare visa	gento cyprus.	
w	non mouet	gradus	
x			trinfecun
y			ta. sed
z			sonis. uel
			cti. r cum
			cas non
			ales eiusdem
			ud relati.
			ca scilicet
			bet enim
			cipiu actiuu
			ca. no em
			croz ybis
			bet creatura
			ca q illi
			citer intelligi
			mo que est
			menti.
			quid. sed
			tas q
			tutem b.
			cutio
			tio et

1. A penész foltok alakjában megtelepszik a papír felületén

2. A nedvesség és a papír belsejébe behatoló penész elpusztítja a papírt

hónapokba telt a fal és a szekrények kiszárítása, az újra vakolás, a nedvesség elleni szigetelés és a könyvek visszahelyezése eredeti helyükre. Azóta a penész nem jelentkezett újra.¹³

Akár új, akár régi penészcíméről van szó, ami még a papír vagy a kötés felületéről eltávolítható, azt el is kell távolítanunk. Nemcsak azért, mert nehezen lehet megállapítani, hogy még virulens spórákról van-e szó, hanem azért is, mert a penészfoltok rendkívüli mértékben elcsúfítják a könyveket. A letisztítás mechanikus úton történik. Száraz rongy, egészen puha radír teljesen eltünteti a foltokat, ha még a mikroorganizmusok nem terjedtek befelé, a papír rostjai közé. De a láthatatlanul ottmaradó spórákra való tekintettel nagyon ajánlatos az utókezelés is, főleg akkor, ha a penész már a felületen túl behatolt a papír belsejébe is.

Ilyen utókezelésként eleinte hőkezeléssel kísérleteztünk, mert ha a könyv lapjait hosszabb időn keresztül 100°-os meleg levegő járja át, a penész elpusztul benne. Csakhogy ez az eljárás bizonyos kockázattal jár. A hőkezelés csak megfelelő, állandóan ellenőrzött páratartalmú levegőben történhetik, különben a papír megsárgul, törékennyé válik, ugyanígy a bőrkötés is. Hiszen tudjuk, hogy a száraz meleg a könyvek egyik legnagyobb ellensége. A hőkezelést sok helyen használják,¹⁴ mi azonban nem tudtunk teljesen megnyugtató szakvéleményt kapni ebben a tekintetben, hiszen a régi könyvek esetében egészen más összetételű és készítési módú papirokról van szó, mint a mai cellulóze-papírok. Ugyancsak kísérleteztünk a penész ellen egyéb téren kitűnően bevált *nipagin*-nal, ez azonban szintén nehezen használható, mert bár száraz állapotban (kb. 70% cellulózpor, 30% talkum, 1% nipagin) dörzsöléssel rávihető a penésztől megtámadott helyekre, de ez a dörzsölés árthat a papír szilárdságának, főleg azért, mert legtöbbször a nedvességtől megtámadott, meggyöngyült papirokról van szó. Ezért azután inkább maradtunk a *szterogénolos alkohollal* való letörlés és a *thymol-éter* párologtatás mellett.¹⁵

Bármilyen jók is azonban a penészcímő szerek, és bizonyos mértékű utólagos korlátozó hatásuk is van, egyet nem szabad elfelejteni: a leggondosabban sterilizált könyv is elveszti sterilitását abban a pillanatban, amikor a művelet befejezése után újra levegőre jut, mert *a penész mindig és mindenhol ott lappang a levegőben*, és a könyv minden pillanatban és minden pontján ki van téve a penész új támadásának, ha raktározása nem megfelelő, nemcsak ott, ahol a régi penészt sterilizáltuk. Minden vegyszernél többet ér a könyvek higiéniájának biztosítása.

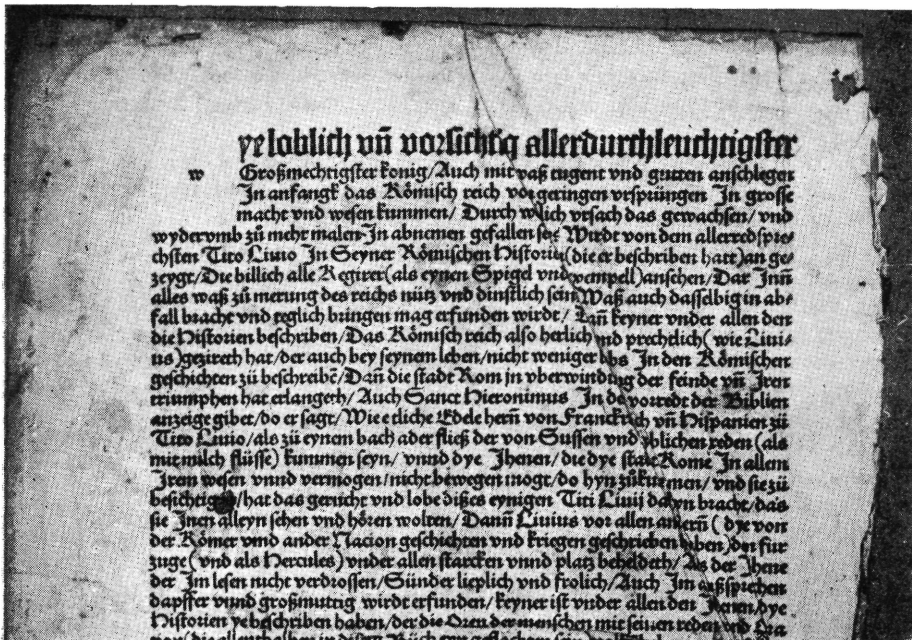
A sérült papír kezelése

A különböző eredetű foltok eltávolítása, teljesen megsárgult lapok *fehérítése* mindig fontos célja volt a bibliofil könyvrestaurálásnak. Kétségtelenül nagyon szép egy-egy régi nyomtatvány eredeti tisztaságában, a jóminőségű

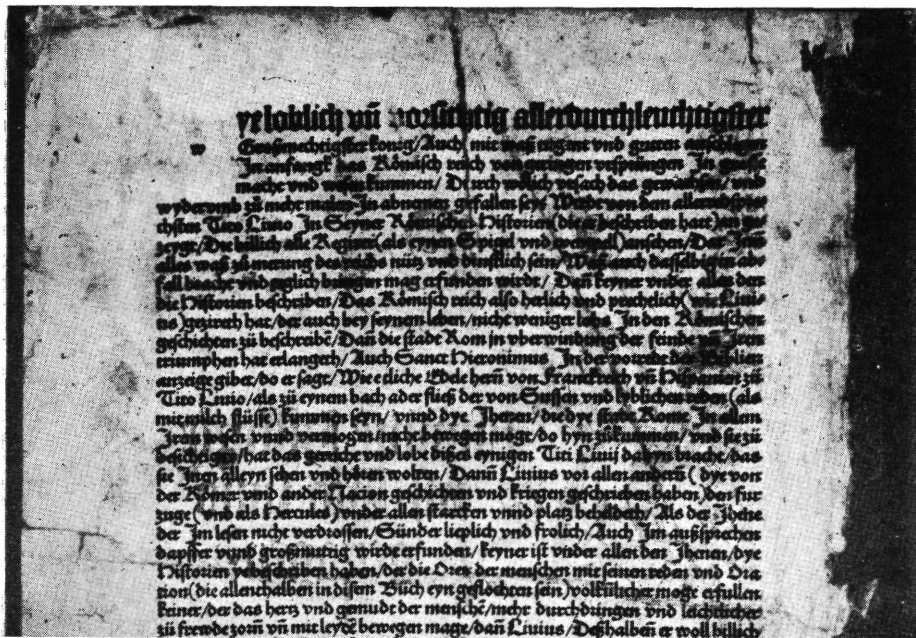
¹³ Némileg hasonló hirtelen víz-veszedelem leküzdését ismerteti: HEILAND, Hans: *Gesunde Bücherbestände — Reichtum der Bibliotheken*. Dokumentation, Fachbibliothek, Werksbücherei. 1956.

¹⁴ A hőkezelésről (fondran) l. HELWIG, Hellmut: *Handbuch der Einbandkunde*. I. köt. Hamburg 1953. 144. l.

¹⁵ Thymolt használnak a British Museumban (l. LYDENBERG—ARCHER: *I. m.* 26. l.) és a jugoszláv levéltári iratrestauráló műhelyekben.

1. Teljesen elgyöngült papír átragasztás előtt.

2. Ugyanaz a papír átragasztás után. (SASVÁRI munkája)

rongypapír tündöklő fehérségében. Ha valóban így maradt fenn. Akkor is szép, ha utólagos kozmetika érte el ezt az eredményt, de akkor már sokszor érezhető valami idegenszerűs éga könyvön, és ilyenkor mindig lehet félni attól, hogy a fehérítő anyagok (főleg a klór) idővel roncsoló hatást keltenek, az áztatás pedig meggyöngíti a papírt (egyreszintesebb részek esetleg meg is semmisülnek). De mindettől eltekintve rendkívül hosszadalmas és költséges munka az ilyesmi. Egy-egy teljes tisztogatás árából több pusztuló könyvet megmenthetünk. Egyébként is a természetes sárgulás nem túlságosan zavarja az olvasást, nem is bántja okvetlenül az esztétikai érzéket, sőt bizonyos mértékig éppen ezzel kelti a könyv a régiség vonzó benyomását. Ami pedig a penész- okozta színeződéseket illeti, azokon segíteni úgyis alig lehet már. A teljes tisztításokhoz, fehérítésekhez tehát nem folyamodtunk, csak az egyszerűen eltávolítható piszokfoltokat, zsírfoltokat tüntettük el, illetőleg a veretek rozsdás vasszőgei okozta rozsdafoltokat, mert ezek gombák segítségével továbbterjednének a könyv belsejében.

Az elszíneződésnél sokkal nagyobb károsodásokat is szenved a papír a mechanikus rongálástól, nedvességtől, penésztől, állati károkozóktól. Ilyen esetekben a papír a sérülés módjának és fokának megfelelően védelemre szorul. Az alapelv természetesen itt is csak az lehet: *minél kevesebb fölösleges beavatkozást*; mert a papírerosztó eljárásoknak több évtizedes múltjuk van ugyan, de véglegesen és egyöntetűen kialakult véleményekről és módszerekről ma sem beszélhetünk.

Könnyű a helyzet akkor, ha eredetileg is erős volt a papír, és összetételében nem következett be változás, hanem csak mechanikus károk érték: behasadások a lapszélén, anobium-rágás, egér-rágás. Ilyenkor a szakadás összeerősítése, a hiányok pótlása nem okoz különösebb problémát, bár a munka gondos kivitelezése erős próbája a restaurátor ügyességének és lelkiismeretes-ségének. A lapszélék kiegészítése szálméntében alkalmazott, régi rongypapírból történik, enyhén hozzászínezve a javított papírhoz, hogy elkerüljük a pótlás és a javított lap közti éles színellentétet.

Papírkiegészítést csak lapszéléken és ívhajlatokban alkalmazunk, illetőleg olyan esetben, ha a sérülés a papírlap további épségbenmaradását veszélyezteti. Így tehát az anobiumok jellegzetes apró furatainak eltüntetését csak a lapszélék közelében végeztük el, olyankor, ha sűrű előfordulásuk a lap beszakadását okozhatná. Szövegben az ilyen tömítés csak zavaró, de lapszéléken is — az említett esettől eltekintve — inkább árt, mint használ a szépségnek, mert még az ügyesen végzett tömítések is a lapok versóján himlőhelyszerű foltokkal szórják tele a felületet. Főleg pedig időtrabló, költséges munka. Ez az utóbbi szempont volt az oka annak is, hogy mellőztük a papírmasszával való kiegészítést, amivel egyébként prágai példára mi is kísérletet tettünk. Nagyon hosszadalmas munka, s ezért aránytalanul sokba kerül.

Sokkal nehezebb kérdés a nedvesség (akár víz, akár légköri nedvesség, akár penész) okozta gyöngülés ellensúlyozása. Pedig ez már gyakran a lapszél-kiegészítések és szakadás-befoltozások számára is elengedhetetlen, mert a foszlott, elgyöngült papír a kiegészítést sem tartja meg. Idők folyamán sokféle eljárás és anyag merült föl a papír erősítésének céljára. A találmányok alkalmazói mindig mint csálhatatlan módszerre esküdtek a maguk eljárására, de idővel többnyire kiderült valami hátrány. Ma, a műanyagok korában természetesen egyre inkább előtérbe kerül itt is a műanyagok alkalmazása, de ezeknek az igazolását is még az időnek kell megadnia. *Acetátcelulóze,*

dibutilftaláttal lágyított polivinilacetát, novolit azok a műgyantafélék, amelyekkel munkatársaink ezeket a papírerősítő eljárásokat végezték.

A papír pusztulásának végső fokán, amikor már a lapok szétfoszlóban vannak, vagy esetleg már szét is estek foszlott darabokra, nem marad más hátra, mint a lapok teljes átragasztása mindkét oldalról. Átragasztásra jó minőségű, teljesen átlátszó külföldi papírokat (Silberweiss stb.) használunk, ragasztóanyagul pedig jól kidolgozott búza- vagy rizs-keményítőt, amelybe a penész megakadályozása céljából szterogénolt kevernek.¹⁶ Restaurátoraink tökéletesen szép munkája folytán az átragasztás az olvashatóságot csak kis mértékben, a fényképezhetőséget egyáltalán nem csökkenti. (Lásd a III. táblán.) Konzervatív, mondhatni kisipari módszer ez, de hátrányát még sem tapasztaltuk, pedig a legrégebb kéziratári átragasztott darabok már hét esztendősek. Természetesen itt is követjük az alapelvet, hogy csak a legvégső esetben ragasztunk át lapokat, csak akkor, ha már a papír fönmaradását másként nem látjuk biztosítottnak.

Külföldön sokáig általánosan használták a crepelt (selyemfátyol) ugyanezre a célra. Ehhez a drága és csak külföldről beszerezhető anyaghoz mi nem tudunk hozzájutni, s különben is újabban ezzel szemben is merültek fel aggodalmak abban a tekintetben, hogy idővel törékennyé válik.

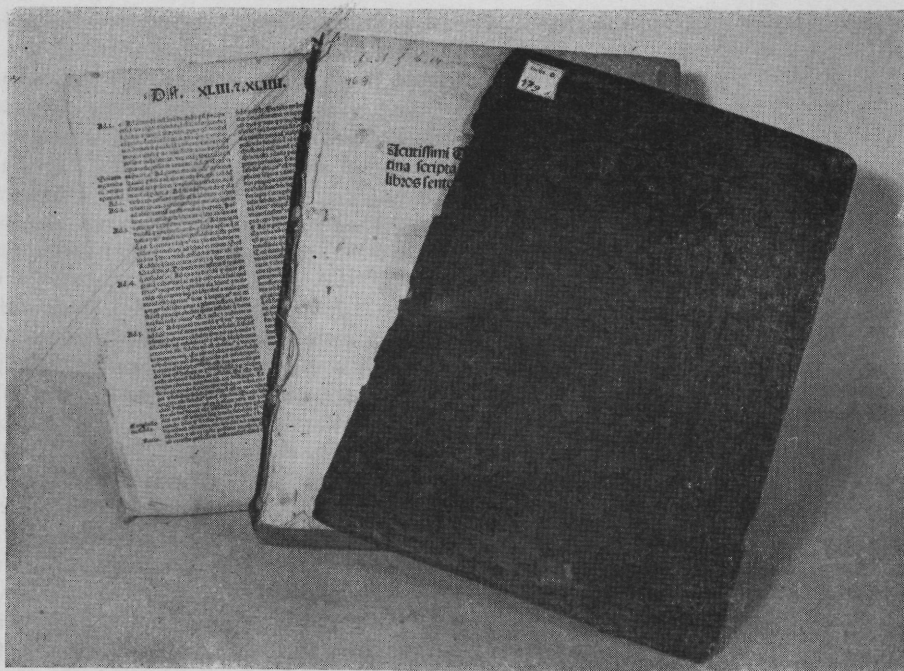
A műanyaggal való pusztá bevonás, bármennyire kívánatosnak látszik is első pillanatra, a gyakorlatban eddig nem vált be, mert a műanyag erős csillogása könyvszerütlenné teszi a papírt és magában alkalmazva könnyen behasad. Ezért a külföldön alkalmazott laminátorgép a műanyag-lapon kívül japánpapírt is ragaszt még a megerősítendő papírra. Ez viszont elég nagy fokban csökkenti az olvashatóságot. Meggondolásra készítő körülmények még a különböző gyártású műanyagfóliák különböző olvadáspontja és az alkalmazott magas hőfok is. Bizonyosnak látszik azonban, hogy a fejlődés iránya ez, a kérdés megoldását az átlátszó, romlásra, penészedésre, rovarkárookra nem hajlamos műanyagok hozzák majd meg, de sajnos egyelőre az anyag és az eljáráshoz szükséges gépi berendezés drágasága a mi számunkra nem teszi lehetővé a laminátor-eljárással való kísérletezést.¹⁷

A könyvek kötése

Az annyi ellenségnek: tűznek, víznek, embernek, állatnak, penésznek kitett papír, a szöveget hordozó könyvbelső első és legfőbb védője a kötés. Megfelelő, erős és egészséges kötésben ritkán éri komolyabb kár a könyv belsejét: a kötés sérülése vagy teljes hiánya pedig biztos pusztulást von maga után. Konzerváló munkánkban tehát a legnagyobb gondot éppen a kötések helyreállítására, illetőleg pótlására fordítottuk. Hiszen még a leg-

¹⁶ Burgonya- és kukoricakeményítőt erősebb penészesedési hajlamuk miatt nem szabad használni. A ragasztó utólagos penészedésének megakadályozására régebben formalint használtak, ez azonban nem eléggé hatásos, azért most a ragasztóba az erős gombaölő hatású szterogénolt keverik munkatársaink. Legújabban BÀNHEGYI professzor a paranitrofenol, illetőleg a pentachlorfenolnátrium használatát javasolta. A jövőben tehát ennek az alkalmazására fogunk rátérni.

¹⁷ A legnagyobb átlátszóságú átragasztott ősnymotatványunk az, amit HASZNOSNÉ egy általa alkalmazott üvegszövet segítségével kezelt, műanyagragasztóval az Országos Levéltár laminátor-gépén. Remélhetőleg tartóssága is egyenlő lesz átlátszóságával.

1. Ósnyomtatvány restaurálás előtt

2. Ugyanaz restaurálás után (FABRO munkája)

rongáltabb papír is, ha a könyvet kevesen használják, többé-kevésbé már azáltal meg van védve, ha jó a kötése. Viszont kötés nélkül vagy sérült kötésben a legjobban megerősített és rendbehozott papírlapok sincsenek biztosítva.

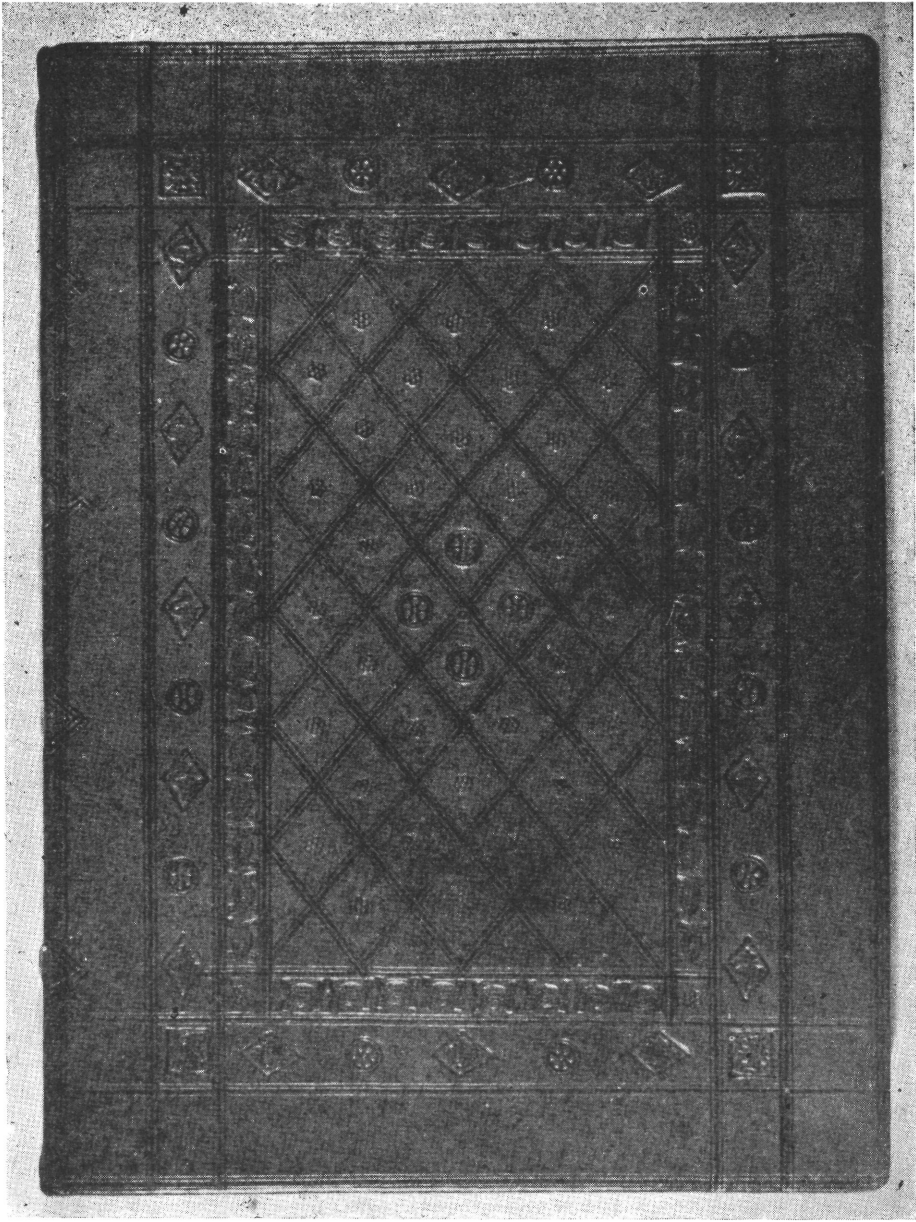
A legegyszerűbb megoldás természetesen az lenne, ha a sérült kötést egyszerűen eldobnánk, és a könyvet új, erős kötéssel látnánk el. A régi könyvgyűjtők századokon keresztül többnyire ezt az eljárást követték. Remekszép magángyűjtemények keletkeztek így, egységes benyomásukkal tulajdonosuk és a későbbi szemlélők esztétikai gyönyörűségére. Hogy csak a legközelebbi példát említsük: ilyen a mi könyvtárunkban a RÁTH-gyűjtemény. Alig találunk régi kötést ebben a páratlanul szép, régi magyar könyvekből álló gyűjteményben. A századforduló kitűnő pesti könyvkötőinek tudását, izlését, az akkor kapható bőryanagok elsőrangú minőségét dicsérik szebbnél szebb kötésesei. De hirdetik egyben a tudomány mérhetetlen kárát is. Régi magyar könyvek százzszámra, amelyeknek egykori, esetleg töredékes, romlott kötése a régi magyar könyvkötészet emlékanyaga volt, a táblákon régi tulajdonosok neve, személyes bejegyzések, a művelődéstörténet, a könyvtártörténet fontos forrásai, — s mindebből nem maradt úgyszólván semmi sem. Az esztétikai élvezet pedig nem pótolja az elveszett történeti értékeket!

Ezt az eljárást tehát semmiképpen sem követhetjük. A mi fő célunk itt is az volt, hogy *mindent megőrizzünk a tudományos kutatás számára*. Minden kötést megtartunk tehát, amely még olyan állapotban van, vagy olyan állapotba hozható, hogy eredeti célját, a könyv védelmét szolgálhatja. Visszakeresztjük a lógó részeket, kipótoljuk a hiányzó hátakat és egyéb bőrfelületeket, törött táblákat, sőt ha szükséges, teljesen új bőrkötést kap a kötet, de az új kötésre, eredeti helyére visszaillesztjük a megmaradt kötésrészeket. A kiegészítés mindig csak anyagi, de nem művészi kiegészítés; *konzerváló, de nem restauráló kiegészítés*. A hiányzó bőrt pótoljuk, megfelelő, el nem ütő színezéssel, de nem próbáljuk a kötések úgymint restauráltatni, hogy a kötések újonnan vésett nyomódúcok segítségével eredeti szépségükben állítsuk helyre, vagy éppen teljesen új, hibátlan másolatukat készíttessük el. Ezt mi bizonyos mértékig hamisításnak éreznénk, de meg felelőtlen gazdálkodásnak is tartanánk, hiszen ilyen módszerrel a rendelkezésre álló anyagi lehetőségek közt csak igen kevés könyvet tudnánk restauráltatni. A mi álláspontunk az, hogy a könyv elsősorban szellemi alkotások őrzője, s bármilyen szép is, csak nagyon másodszorban muzeális kiállítási tárgy. A könyvtárnak pedig az a célja, hogy ezeket a szellemi alkotásokat gyűjtse, védje és tartsa a használat számára megfelelő állapotban. Minél több könyvet kell tehát minél jobb állapotba hoznunk.

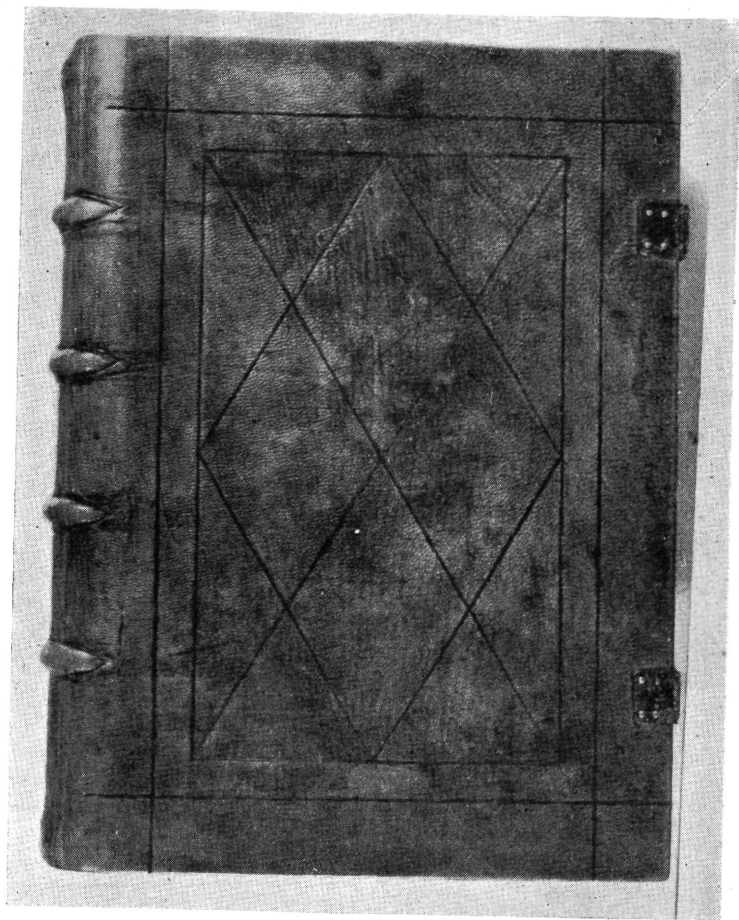
Természetesen a könyv muzeális érték is. Tehát a kiegészítésnek és az új bekötésnek olyan módon kell történnie, amely méltó a könyv történeti és művészi értékéhez: megbízható, nemes anyagokból, elsőrangú technikával, finom, művészi érzékkel, hogy a pótlások simuljanak az eredetihez, és ne zavarják a gyűjtemény összhangját.

A könyvvédelem szempontja vezetett abban is minket, hogy a fatáblás fóliókötetek csatjait és zárópántjait minden esetben pótoltuk, mert a könyv szoros összezárása a legjobb ellensúlyozója minden mechanikus rongálásnak, por, piszok, élőködők behatolásának. Természetesen a csatokat is csak a legegyszerűbb kivitelben pótoltuk, nem pedig költséges imitációkkal.

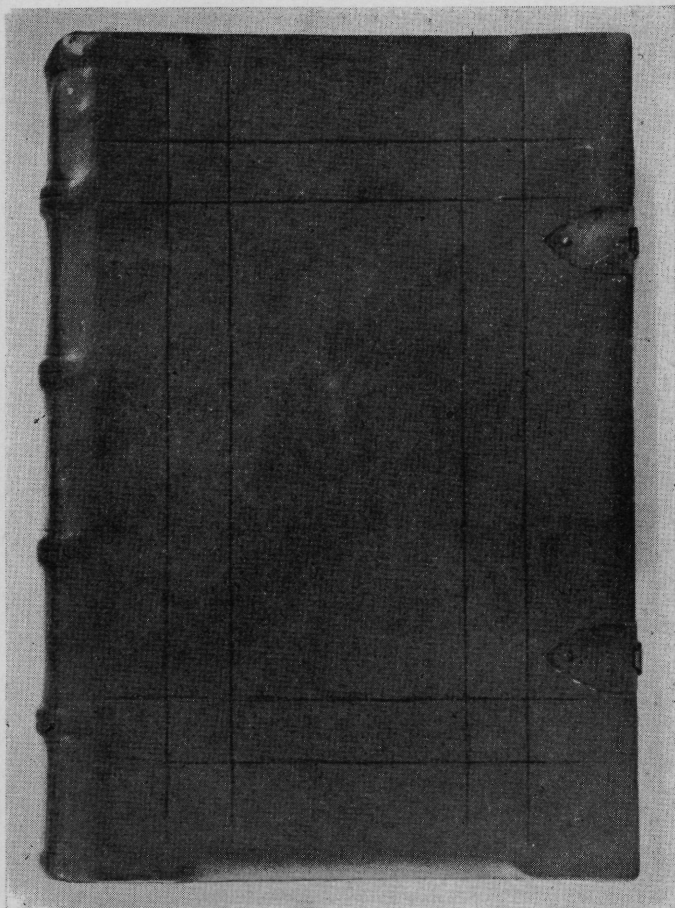
Ha a kötés teljesen hiányzik, vagy már menthetetlen, akkor a régi könyvnek új kötést adunk, de a réginék töredékeit is megőrizzük, és az eredeti kötetre utaló jelzettel ellátva tároljuk. *Az új kötések elkészítésében két alapvető*

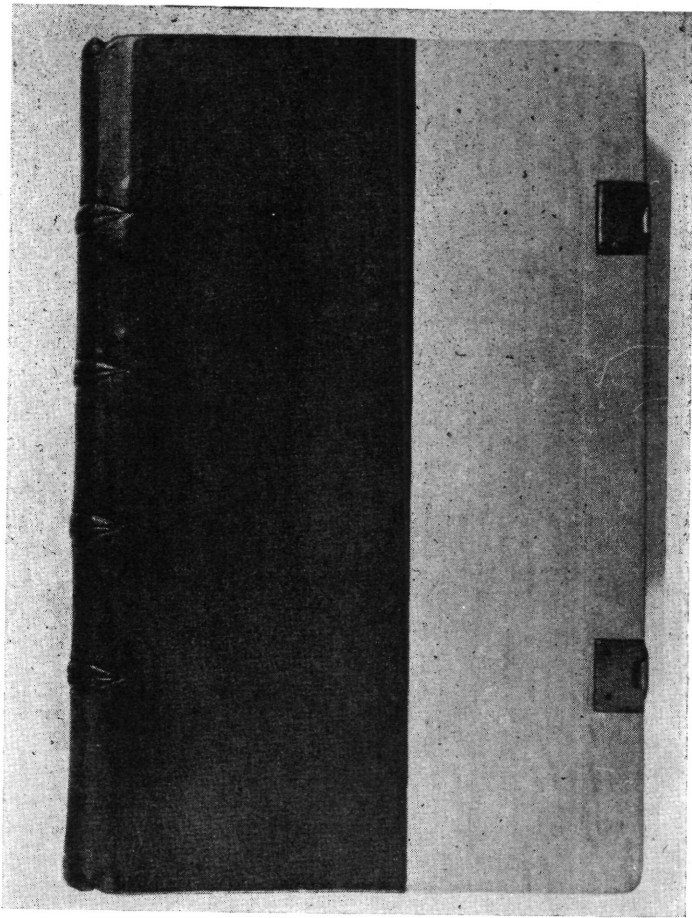
Ősnyomtatvány új kötésben (SASVÁRI munkája)

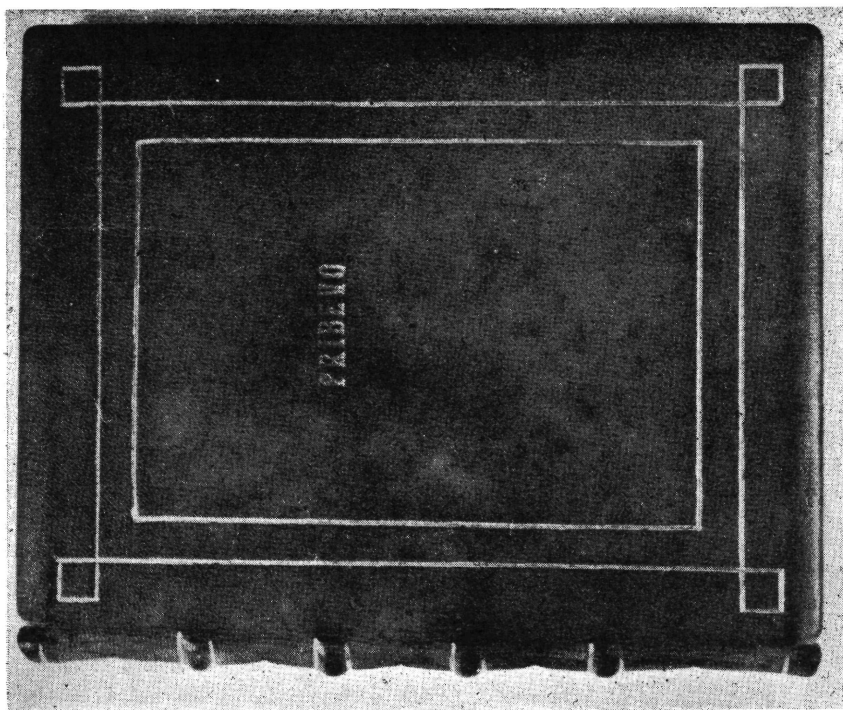
Ősnyomtatvány új kötésben (MAGYARINÉ munkája)

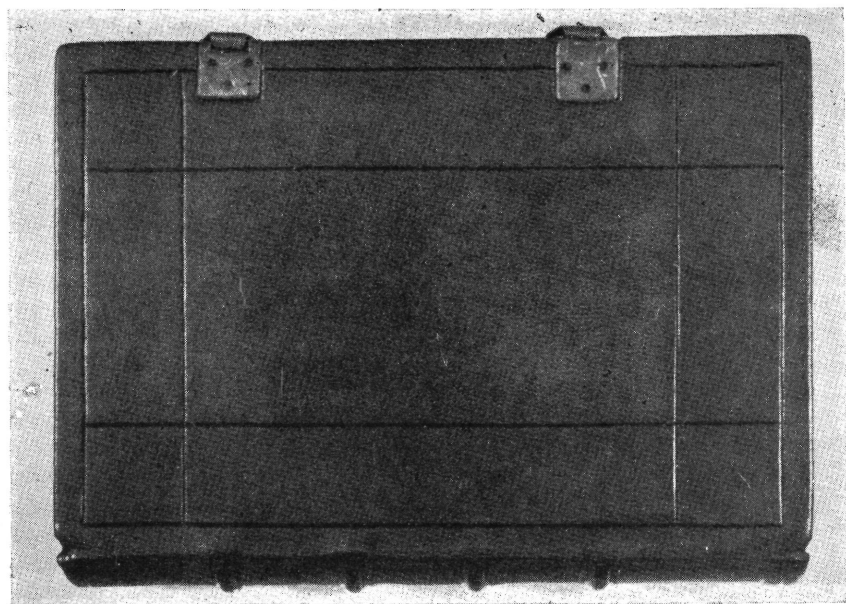
Ősnyomtatvány új kötésben (FABRO munkája)

Aldina folio-kötet új félbőr-fatábla kötésben NÉMETH munkája)

2. Aldina új kötésben (MONOSTORI munkája)

1. Régi magyar könyv új kötésben (NÉMETH munkája)

szemponthoz ragaszkodtunk : 1. képes legyen újabb századokra biztosítani azt, amit korábbi századok ránkhagytak, 2. az új kötés ne zavarja a gyűjtemény képeinek harmóniáját.

Az első cél megvalósítása érdekében az ívrét nagyságú ősnymotatványokat mindig fatáblába köttettük, egész vagy félbőr borítással (az utóbbi esetben a fatábla többi része üresen marad, papírborítás nélkül), valódi bordára fűzve, csattal ellátva. Nem hiába kötötték annak idején így az ősnymotatványokat, a súlyos kötetek megvédésére semmiféle más módszer nem ilyen alkalmas.¹⁸

A második cél érdekében csak alap-szemponthoz beszéltünk meg munkatársainkkal, de *nem törekedtünk uniformizálásra*, sőt messzemenően igyekeztünk teret nyújtani az egyéni sajátságok érvényesülésének, a könyvkötőművészet szabad kibontakozásának. Az elkészült kötetek *két különböző típust képviselnek*. Az egyikbe tartoznak SASVÁRI Dezsőnek a régi könyvkötések gondos tanulmányozása alapján készített, önálló tervezésű stílus-kötései, a másikba FABRO József nemesen egyszerű, monumentalitásukkal és finoman megválasztott színezésükkel, változatos formáikkal ható kötetei, NÉMETH Jenő és MONOSTORI Kálmán biztos technikájukkal elragadó, jellegzetes munkái és MAGYARI Lászlóné változatos vonalas díszel ellátott könyvei. A magunk részéről inkább a második csoportot érezzük hozzánk közelállónak, amely *korszerű, mert egyszerűség, szín, tagolás, mérsékelt vonalas díszítésmény és a technikai tökéletesség kelti bennük a művészi benyomást*, s az ilyen könyvek a korszerűség ellenére is, súlyos komolyságukkal és tudatos egyszerűségükkel harmonikusan simulnak a régi darabok közé. A *mérsékelt vonalas díszítésmények* ajánlásával azt akartuk elérni, hogy elkerüljük az egyhangúság sívárságát, és hogy legalább a gyűjtemény-megszabta keretek közt lehetőséget nyissunk a mai magyar könyvkötőművészet fejlődésének.

A régi könyvek gyűjteményének egyes részlegei természetesen nem egységes hatásúak. Más az általános képe az ősnymotatvány-, a régi magyar könyv-, aldina-, újabb muzeális és egyéb gyűjteményeinknek. Ennek megfelelően az új kötések is az egyes gyűjteményrészlegekben másként és másként alakulnak. Míg az ősnymotatványok kötésein aranyozást és hátcímet sohasem alkalmazunk, addig a régi magyar könyveken már előfordulhat mind a kettő. Aldináink mindig kapnak aranyozott díszítést és lehetőleg az első táblán aranyozott címnymást és így tovább.

Minden darabot úgy tekintünk, mint a mai magyar könyvkötőművészet egy-egy példányát. A konzerváló munka együttjár az alkotómunkával, gyűjteményünk tehát egykor egyik forrása lehet a XX. századi magyar könyvkötészet története kutatásának. Ezért kívánjuk meg munkatársainktól, hogy minden művet, nemcsak a restaurálásokat, hanem az új kötések is, nevükkel és a készítés évével szignálják.

A restauráló-konzerváló munka folyamán előkerülő töredékeket, akár táblatöredékeket, akár kódexlapokat vagy ősnymotatványrészeket, vagy más szöveges részleteket, ha eredeti helyükön nem tudtuk megtartani, külön tároljuk, az eredeti darabra utaló jelzettel ellátva. Ugyancsak megőrizzük azokat a jegyzőkönyveket, amelyeket minden egyes darabról készítettünk. A jegyző-

¹⁸ Fatáblaként jó a tömör, gözölt bükkfa vagy tölgyfa, ellenben az enyvezett lemez nem vált be. Nagyon jó eredménnyel használjuk a műfát, amely vékony, erős és nem vetemedik. Vékonyágánál fogva kisebb ősnymotatványok táblájául is alkalmas.

könyv tartalmazza a végzett munkák természetét, az alkalmazott eljárásokat, föltünteteti, mi az, ami az eredetivel szemben új pótlásként került a könyvbe (pl. oromszegő, csat). A rendbehozott vagy újonnan készült kötetek természetesen további gondozást, kezelést kívánnak.¹⁹ Jó karban tartásukról úgy gondoskodunk, hogy a bőrkötet rendszeresen tápláljuk a British Museum receptje szerint készült kenőccsel. Az egymás mellett álló kötetek épségét pedig az egymás csatjai részéről fenyegető karcolások ellen közbülhelyezett, flannelal borított papírlemezekkel védjük.²⁰

Három esztendő nem hosszú idő. De a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára régi könyvgyűjteményének ma már egészen más képe van, mint 1954-ben. Hála a könyvtárigazgatás energikus támogatásának és az Akadémia vezetősége megértésének, eddig majdnem 250 ósnyomtatványt és egyéb régi könyvet sikerült rendbehozatnunk (ebből mintegy száz darab új kötést is kapott), s azok most, ha nem is megfiatalodva, de további évszázadokra megerősödve sorakoznak a polcokon. Természetesen még nagyon sok esztendő anyagi áldozataira, szakemberek odaadó munkájára, tanulmányaira lesz szükség ahhoz, hogy a könyvtár minden régi könyve megkapja a szükséges kezelést.

Ha erre a nem hosszú ideig tartó, de nagy erőfeszítésre visszanezünk, egy dolgot le kell szögeznünk: ami értékes eredmény létrejött itt, abban nem a technikai felszerelés az érdem. Külföldi országok gazdag műhelyeivel szemben nálunk sem gépek, sem műszerek, sem megfelelő nyersanyagok nem álltak rendelkezésre. Az adott, rendkívül szerény viszonyok közt konzervatív módszerekkel kellett dolgoznunk. De rendelkezésünkre állott valami, amit semmiféle gazdag felszerelés sem pótolhatott volna: *munkatársaink művészi érzéke, szaktudása, egymásnak féltékenység nélküli támogatása, az emberi műveltség nagyszerű értékeinek, a magyar múlt kincseinek féltő szeretete.* Ez hozott létre olyan eredményeket, amelyek kiállják a versenyt a külföld nagy technikai fölényével szemben is.

CSAPODI CSABA

CSABA CSAPODI : CONSERVATION ET RESTAURATION DES LIVRES ANCIENS DANS LA BIBLIOTHÈQUE DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES

Les bibliothèques hongroises se sont toujours tenues au courant de l'évolution des bibliothèques européennes en ce qui concerne les méthodes de travail, mais elles ont à surmonter, depuis plusieurs dizaines d'années, les difficultés causées par un équipement technique suranné. C'est pourquoi on ne fit, dans nos bibliothèques, que très peu de chose, jusqu'aux tout derniers temps, dans le domaine de l'hygiène du livre. Ce n'est qu'à la Bibliothèque Nationale Széchényi qu'on poursuivait, sur une échelle modeste, des travaux de cette sorte au cours des deux dernières décades, mais cette bibliothèque non plus ne possède point un atelier de conservation ni un laboratoire. Des travaux de conservation systématiques et de grande envergure ont été entrepris, pour la première fois en Hongrie, en 1955, dans la Collection des Livres Anciens de la Bibliothèque de l'Académie Hongroise des Sciences. Ce furent surtout les incunables de cette collection — ils ont subi des dommages sérieux pendant le siège de Budapest en 1945 — qui exigeaient des soins urgents. La situation financière de la Bibliothèque ne permettait pas d'installer un laboratoire, mais avec le concours de spécialistes, relieurs et artistes décora-

¹⁹ BELAJA: *A régi bőrkötések megóvásáról.* (Ford. oroszból.) Bibliotekar'. 1956. 2. 42—43. l.

²⁰ HASZNOSNÉ javasolata, SASVÁRI kivitelezésében.

teurs n'appartenant pas au personnel de la Bibliothèque mais travaillant selon les directives de cette dernière on put obtenir, en trois ans, des résultats remarquables.

Il n'existait aucune publication en hongrois au sujet des principes de la conservation et de la restauration des livres. Nous avons à nous procurer, dans un court délai la littérature étrangère relative à ces problèmes spéciaux ; nous avons à trouver les collaborateurs les plus qualifiés ; nous devons surveiller continuellement leur travail ; il était nécessaire de soumettre au contrôle d'ingénieurs et de biologistes experts les méthodes appliquées et les matériaux utilisés, — et tout cela était à faire pendant que les travaux étaient déjà en marche et de manière à protéger les livres précieux de tout dégât pouvant survenir pendant les premiers essais.

Le principe fondamental que nous nous sommes prescrit était de ne pas nous efforcer à obtenir des résultats relevant de la bibliophilie, de nous abstenir des procédés cosmétiques coûteux servant à effacer les traces du vieillissement naturel ou à remplacer ce qui était détruit par des matériaux synthétiques, mais de prolonger la vie des livres précieux et d'en conserver les moindres fragments. Notre but était donc de conserver et non de restaurer.

La protection de notre collection contre les insectes nuisibles ne nous créait pas de graves soucis. Le climat sec et point excessivement chaud de la Hongrie n'est pas favorable aux insectes bibliophages. Si les livres sont convenablement emmagasinés et nettoyés régulièrement, le danger des insectes ne se présente que très rarement. Des dégâts causés par des insectes ne purent être constatés que dans les volumes que la Bibliothèque avait achetés à l'étranger il y a plusieurs dizaines d'années ; depuis, ces insectes importés avec les livres ont disparu. Pendant trois ans, nous n'avons trouvé qu'une seule larve vivante d'anobium. Toutefois, pour plus de sûreté, nous avons désinfecté tous les volumes suspects avec du gaz — unique procédé qui nous paraît tout à fait efficace (Cartox : mélange composé de 20 p. c. d'éthylène oxyde et de 80 p. c. d'oxyde carbonique). La moisissure due en partie à un emmagasinage défectueux et en partie aux dommages causés par la guerre a causé des dégâts plus sérieux. Nous avons traité les livres moisissés avec du thymoléter. Du reste, ce que nous venons de dire sur le caractère favorable du climat de la Hongrie est valable aussi — et dans une mesure plus grande encore — pour la défense contre la moisissure. Lors de la fissure récente d'une conduite d'eau, le séchage des livres et leur essuyage avec une solution de stérogénol dans de l'alcool a permis de faire disparaître complètement et définitivement les taches de moisissure.

D'après le principe énoncé plus haut, nous ne nous sommes pas préoccupés du blanchiment des papiers jaunés et nous n'avons complété les feuilles que sur leurs bords et le long de la ligne de pliage (*table IV. fig. 1.*) ; nous ne nous sommes pas efforcés de faire disparaître les menus trous forés par les anobia. Nous avons consolidé les papiers affaiblis par l'action de l'eau en les faisant imbiber de solutions de matières plastiques (acétate de cellulose, acétate polyvinyle adouci avec de la dibutilphtalate, novolite) et, dans des cas particulièrement difficiles, nous les avons entièrement recouverts, et sur le recto et sur le verso, avec du papier transparent. Pour le coller, nous avons utilisé de l'amidon de froment et de riz stérilisé avec du stérogénol. Un collage fait avec soin ne diminue pas la lisibilité des textes (*cf. table III.* : la même feuille avant et après le collage du papier transparent).

Nous avons apporté beaucoup de soin à la réparation des reliures endommagées et à la reliure des livres anciens non reliés, car le moyen le plus important de la conservation des livres sont les reliures solides et appropriées. Là aussi, nous nous sommes proposé comme but de conserver jusqu'aux plus petits fragments pouvant servir à l'étude du document et à les garder à leur place originale. Nous avons remis en place les morceaux de cuir détachés, nous avons fait remplacer les dos manquants et d'autres surfaces en cuir, ainsi que les plats cassés des reliures en cuir. Pour ces compléments nous avons utilisé des cuirs de couleurs pareilles à celle de la reliure originale pour obtenir un effet d'ensemble harmonieux ; cependant, nous n'avons pas remplacé les éléments décoratifs. Nous avons fait de sorte que les compléments puissent être distingués des parties originales. Au besoin, le livre a reçu une reliure complètement neuve sur laquelle nous avons fait appliquer les fragments conservés de la reliure détruite. Les boucles et fermoirs manquants ont été toujours remplacés par des imitations d'une exécution simple, car ils sont nécessaires pour une bonne conservation des livres.

Si la reliure avait manqué complètement, le livre ancien en reçut une nouvelle. Celle-ci dut répondre à deux exigences : 1/. être durable, 2/. ne pas déranger l'effet d'ensemble de la collection. C'est pourquoi nous faisons toujours relier les in-folios entre plats

en bois (ou en imitation de bois), en plein cuir ou en demi-cuir cousus sur des nerfs et nous les faisons munir de fermoirs. Quant au style, nous n'avons pas recherché l'uniformité; nous avons donné assez de liberté à nos collaborateurs pour déployer leur caractère individuel, mais seulement dans la mesure permise par le caractère d'ensemble de la partie respective de la collection. C'est ainsi que furent conçus les plans de reliures nouvelles (*table VI.*) qui harmonisent avec le style des livres anciens; pour nous, nous aimons mieux les pièces dont l'effet artistique est dû à la simplicité, au matériel de haute qualité, au décor linéaire modéré, à la couleur, aux belles proportions et à la perfection technique et qui s'accordent bien, malgré qu'elles soient modernes, avec les volumes anciens. (Pour les incunables cf. *table VII. et VIII.*; pour les Aldines: *table IX. et X. fig 2*; pour les livres hongrois du XVIe siècle: *table X. : fig. 1.*)

Pendant les trois dernières années, nous avons traité de la façon qu'on vient de décrire environ 250 incunables et livres hongrois du XVIe siècle. Ces travaux ont été faits, jusqu'ici, exclusivement par des spécialistes extérieurs, mais notre but est d'installer, prochainement et graduellement, un atelier appartenant en propre à la Bibliothèque de l'Académie. Alors que les bibliothèques des pays étrangers disposent d'ateliers bien équipés, nous devons travailler selon des méthodes traditionnelles. Cependant, nous avons à notre disposition quelque chose que l'équipement le plus perfectionné ne peut remplacer, et c'est le sens artistique délicat, les riches connaissances professionnelles et l'amour de nos collaborateurs (SASVÁRI, FABRO, NÉMETH, MONOSTORI, MAGYARINÉ) pour les grandes valeurs de la culture humaine et pour les trésors du passé.